

Літній пан із Сан-Франциско

Іван Бунін

Іван Бунін

Літній пан із Сан-Франциско

Переклад Олександра Грязнова

Горе тобі, Вавилоне, місто міцне!

Апокаліпсис

Літній пан із Сан-Франциско – імені його ні в Неаполі, ні на Капрі ніхто не запам'ятав – їхав у Старий Світ на повних два роки, з дружиною і дочкою, єдино задля розваги.

Він був твердо переконаний, що має повне право на відпочинок, на задоволення, на довгу й комфортабельну мандрівку і багато ще на що. Для такої впевненості у нього були ті підстави, що, по-перше, він був багатий, а по-друге, тільки-но починав жити, незважаючи на свої п'ятдесят вісім років. До цього він не жив, а лиш існував, щоправда, дуже непогано, та все ж плекаючи усі надії на майбутнє. Він працював не покладаючи рук, — китайці, яких він виписував до себе на роботу тисячами, добре знали, що це означає! – і нарешті побачив, що зроблено вже багато, що він майже зрівнявся з тими, кого колись узяв за взірць, і вирішив перепочити. Люди, до яких він належав, мали звичай починати насолоджуватися життям з подорожі до Європи, в Індію, у Єгипет. Вирішив і він зробити так само. Звичайно, він хотів винагородити за роки праці перш за все себе; однак був радий і за дружину з дочкою. Дружина його ніколи не вирізнялась особливою вразливістю, але ж усі літні американки пристрасні мандрівниці. А що до дочки, дівчини на порі і трохи хворобливої, то для неї мандрівка була просто необхідною: не кажучи вже про користь для здоров'я, хіба не буває у мандрах щасливих зустрічей? Тут іноді сидиш за столом чи розглядаєш фрески поруч з мільярдером.

Маршрут був обраний паном із Сан-Франциско різноманітний. В грудні і січні він сподівався насолоджуватися сонцем Південної Італії, пам'ятками старовини, тарантелю, серенадами бродячих співаків і тим, що люди його віку відчують особливо тонко, — любов'ю молоденьких неаполітанок, хай навіть і не зовсім безкорисливою; карнавал він думав провести в Ніцці, в Монте-Карло, куди о цій порі стікається найдобріше товариство, — саме те, від якого залежать всі блага цивілізації: і фасон смокінгів, і непорушність тронів, і оголошення війн, і достатки готелів, — де одні з азартом віддаються автомобільним і вітрильним гонкам, інші рулетці, треті тому, що заведено називати фліртом, а четверті – стрільбі по голубах, які дуже красиво злітають із садків над смарагдовим газоном, на фоні моря кольору незабудок, і відразу стукаються білими грудками об землю; початок березня він хотів присвятити

Флоренції, приїхати в Рим до пристрастей господніх, щоб слухати там Miserere; в його плани входили і Венеція, і Париж, і бій биків у Севільї, і купання на англійських островах, і Афіни, і Константинополь, і Палестина, і Єгипет, і навіть Японія, — зрозуміло, вже на зворотному шляху... І все пішло спершу відмінно.

Був кінець листопаду, до самого Гібралтару довелося плисти то в крижаній млі, то серед бурі з мокрим снігом; але пливли цілком щасливо. Пасажирів було багато, пароплав – знаменита "Атлантида" — був схожий на величезний готель з усіма вигодами, — з нічним баром, зі східними лазнями, з власною газетою, — і життя на ньому текло вельми розмірено: вставали рано, при звуках труби, що різко лунали у коридорах ще в той сутінковий час, коли так повільно і непривітно світало над сіро-зеленою водяною пустелею, яка тяжко хвилювалась в тумані; накинувши фланелеві піжами, пили каву, шоколад, какао; потім сідали у мармурові ванни, робили гімнастику, збуджуючи апетит і хороше самопочуття, виконували денний туалет і йшли на перший сніданок; до одинадцятої години слід було бадьоро гуляти по палубах, дихаючи холодною свіжістю океану, або грати в шафлборд та інші ігри для нового збудження апетиту, а об одинадцятій – підкріплятися бутербродами з бульйоном; підкріпившись, з задоволенням читали газету і спокійно чекали другого сніданку, ще більш ситного і різноманітного, ніж перший; наступні дві години присвячувались відпочинку; всі палуби були заставлені тоді шезлонгами, на яких мандрівники лежали, накрившись пледами, дивлячись на захмарене небо і на пінисті горби, що миготіли за бортом, або солодко дрімаючи; о п'ятій годині їх, посвіжілих і звеселілих, поїли міцним духмяним чаєм з печивом; о сьомій сповіщали сигналами труби про те, що складало найголовнішу мету всього цього існування, його вінець... І тут пан із Сан-Франциско, потираючи руки від припливу життєвих сил, поспішав у свою багату люкс-каюту – одягатися.

Вечорами поверхи "Атлантиди" зяяли в мороці немов би незчисленними вогненними очима, і велика кількість слуг працювала у кухонних, посудомийних і винних приміщеннях. Океан, що ходив за стінами, був страшний, та про нього не думали, твердо вірячи у владу над ним командира, рудого чоловіка дивовижного розміру і ваги, завжди ніби сонного, схожого у своєму мундирі з широкими золотими нашивками на величезного ідола, який не часто з'являвся на людях із своїх таємничих покоїв; на баку щохвилини похмуро, як у пеклі, завивала і вищала з шаленою злістю сирена, але мало хто чув її – сирену заглушали звуки прекрасного струнного оркестру, що вишукано і невтомно грав у мармуровій залі, устеленій оксамитовими килимами, святково залитій вогнями, переповненій декольтованими дамами і чоловіками у фраках і смокінгах, струнками лакеями і шанобливими метрдотелями, серед яких один, той, що приймав замовлення тільки на вина, ходив навіть з ланцюгом на шії, немов якийсь лорд-мер. Смокінг і накрохмалена білизна дуже молодили пана із Сан-Франциско. Сухий, невисокий, недоладно скроєний, але міцно зшитий, начищений до глянцю і помірно збуджений, він сидів у золотистому сяйві цього чертогу за пляшкою бурштинового йоганисберга, за бокалами і бокальчиками найтоншого скла, за

кучерявим букетом гіацинтів. Щось монгольське було в його жовтуватому обличчі з підстриженими срібними вусами, золотими пломбами виблискували його великі зуби, старою слоною кісткою – міцна лиса голова. Багато, та відповідно віку була одягнена його дружина, жінка велика, широка і спокійна; складно, але легко й прозоро, з цнотливою відвертістю – дочка, висока, тонка, з чудовим волоссям, гарно укладеним, з ароматним від фіалкових пастилок подихом і з найніжнішими рожевими прищиками біля губ і між лопаток, злегка припудреними... Обід продовжувався більше години, а після обіду починались в бальній залі танці, під час яких чоловіки, — в тому числі, звичайно, і пан із Сан-Франциско,— задравши ноги, вирішували на підставі останніх новин із біржі долі народів, до малинового кольору накурювались гаванськими сигарами і напивались лікерами в барі, де служили негри в червоних камзолах, з білками, схожими на облуплені круті яйця. Океан з гулом ходив за стіною чорними горами, віхола міцно свистіла в обважнілих снастях, пароплав весь тремтів, долаючи і її, і ці гори, — ніби плугом розвалюючи в різні боки їх хиткі громади, що постійно скипали і високо здіймали піністі хвости, — в смертельній муці стогнала придушена туманом сирена, мерзли від холоднечі і шаліли від непосильного напруження уваги вахтові на своїй вишці, похмурим і пекучим надрам пекла, їх останньому дев'ятому колу була подібна підводна утроба пароплава, — та, де глухо гоготали велетенські топки, що пожирали своїми розпеченими пащами купи кам'яного вугілля, які з гуркотом вергали в них голі по пояс люди, облиті їдким і брудним потом; а тут, в барі, безтурботно закидали ноги на ручки крісел, цідили коньяк і лікери, плавали у хвилях пряного диму, в танцювальній залі все сяяло і випромінювало світло, тепло і радість, пари то крутились у вальсах, то вигинались у танго – і музика наполегливо, в якійсь солодко-безсоромній печалі молила все про одне, все про те саме... Був серед цього блискучого натовпу такий собі великий багач, бритий, довгий, схожий на прелата, в старомодному фракку, був знаменитий іспанський письменник, була всесвітня красуня, була витончена закохана пара, за якою всі з цікавістю слідкували і яка не приховувала свого щастя: він танцював тільки з нею, і все виходило у них так тонко, чарівно, що тільки один командир знав, що ця пара найнята Ллойдом грати в любов за хороші гроші і вже давно плаває то на одному, то на іншому кораблі.

У Гібралтарі всіх порадувало сонце, було схоже на ранню весну; на борту "Атлантиди" з'явився новий пасажир, що збудив до себе загальну цікавість, — спадковий принц однієї азійської держави, який мандрував інкогніто, чоловік маленький, весь дерев'яний, широколиций, вузькоокий, в золотих окулярах, дещо неприємний – тим, що великі чорні вуса просвічували у нього як у мертвого, а взагалі милий, простий і скромний. У Середземному морі знову повіяло зимою, ішла висока і барвиста, як хвіст павича, хвиля, яку, при яскравому блиску і зовсім чистому небі, розвела трамонтана, що весело і шалено летіла назустріч... Потім, наступної доби, небо стало бліднути, горизонт затуманився: наближалась земля, з'явилися Іскія, Капрі, в бінокль вже було видно насипаний шматками цукру біля підніжжя чогось сизого Неаполь... Декотрі леді і джентльмени вже одягли легкі, хутром назовні, шубки;

безвідмовні слуги-китайці, кривоногі підлітки зі смоляними косами до п'ят і з дівочими густими віями, що завжди говорять пошепки, заздалегідь витаскували до трапів пледи, палиці, чемодани, несесери... Дочка пана із Сан-Франциско стояла на палубі поруч з принцом, який за щасливим збігом обставин був їй представлений вчора ввечері, і робила вигляд, що пильно дивиться вдалину, куди він показував їй, щось пояснюючи, щось поспіхом і неголосно розповідаючи; він за зростом серед інших здавався хлопчиком, він був зовсім негарним і дивним, — окуляри, капелюх, англійське пальто, а волосся ріденьких вусів немов кінське, смаглява тонка шкіра на плоскому обличчі ніби натягнута і наче злегка лакована, — та дівчина слухала його і від хвилювання не розуміла, що він їй каже; серце її билось від незрозумілого захоплення перед ним: все, все в ньому було не таке, як у інших, — його сухі руки, його чиста шкіра, під якою текла древня царська кров; навіть його європейський, зовсім простий, та нібито особливо охайний одяг приховували в собі незбагненну чарівність. А сам пан із Сан-Франциско, у сірих гетрах на лакованих черевиках, все поглядав на знамениту красуню, що стояла поруч нього, високу, дивовижної статури блондинку з підмальованими за останньою паризькою модою очима, яка тримала на срібному ланцюжку крихітну, вигнуту, облізлу собачку і все розмовляла із нею. І дочка через якусь неясну незручність намагалась не помічати його.

Він був досить щедрим у подорожі і тому цілком вірив у дбайливість всіх тих, що годували і поїли його, з ранку до вечора служили йому, попереджуючи найменше його бажання, охороняли його чистоту і спокій, таскали його речі, звали для нього носіїв, доставляли його скрині у готелі. Так було всюди, так було в плаванні, так повинно було бути і в Неаполі. Неаполь ріс і наближався; музиканти, виблискуючи міддю духових інструментів, вже згуртувались на палубі і раптом оглушили всіх урочистими звуками маршу, гігант-командир, в парадній формі, з'явився на своєму містку і, як милостивий бог язичників, вітально помахав рукою пасажирам — і панові із Сан-Франциско, так само, як і всім іншим, здавалось, що це для нього одного гримить марш гордої Америки, що це його вітає командир зі щасливим прибуттям. А коли "Атлантида" ввійшла нарешті в гавань, привалила до набережної своєю багатоповерховою громадою, всієюною людьми, і загуркотіли сходні, — скільки порт'є і їх помічників в кашкетах з золотими галунами, скільки різних комісіонерів, свистунів хлопчаків і здоровенних голодранців з пачками кольорових листівок у руках кинулись йому назустріч з пропозиціями послуг! І він усміхався цим голодранцям, ідучи до автомобіля того таки готелю, де міг зупинитися і принц, і спокійно говорив крізь зуби то англійською, то італійською: — Go away! Via!

Життя в Неаполі відразу ж потекло по заведеному порядку: рано вранці — сніданок у похмурій їдальні, хмарне небо, що нічого не обіцяло, і натовп гідів біля дверей вестибюля; потім перші посмішки теплого рожевого сонця, краєвид з високого балкону на Везувій, який до підніжжя окутаний сяючою ранковою парою, на сріблито-перлові брижі затоки і тонкий обрис Капрі на горизонті, на крихітних віслюків у двоколках, що біжать вниз по липкій набережній, і на загони дрібних солдатиків, крокуючих кудись

під бадьюру музику; потім – вихід до автомобіля і повільний рух людними, вузькими і вологими коридорами вулиць, серед високих, багатовіконних будинків, оглядини мертвотно-чистих і рівно, приємно, але нудно, ніби снігом, освітлених музеїв або холодних церков, що пахнуть воском і в яких всюди одне й те саме: величний вхід, закритий важкою шкіряною завісою, а усередині – величезна пустота, мовчання, тихі вогники семисвічника, що червоніють в глибині на престолі, оздобленому мереживами, самотня старенька серед темних дерев'яних парт, слизькі гробові плити під ногами і чие-небудь "Зняття із хреста", неодмінно знамените; о першій – другий сніданок на горі Сан-Мартіно, куди до полудня з'їжджається багато людей вищого ґатунку і де одного разу дочці пана із Сан-Франциско ледь не зробилося зле: їй здалося, що в залі сидить принц, хоча вона вже знала з газет, що він у Римі; о п'ятій – чай у готелі, в ошатному салоні, де так тепло від килимів і палаючих камінів; а там знову готування до обіду – знову могутній, владний гул гонга на всіх поверхах, знову низки декольтованих дам, що шурхочуть по сходах шовками і відбиваються у дзеркалах, знову широко і гостинно відкритий чертог їдальні, і червоні куртки музикантів на естраді, і чорний натовп лакеїв біля метрдотеля, який з надзвичайною майстерністю розливає у тарілки густий рожевий суп... Обіди знову були такі багаті і стравами, і винами, і мінеральними водами, і солодощами, і фруктами, що об одинадцятій вечора по всіх номерах покоївки розносили каучукові грілки з гарячою водою для зігрівання шлунків.

Одначе грудень того року трапився не дуже вдалим: порт'є, коли з ними говорили про погоду, тільки винувато знизували плечима і бурмотіли, що такого року вони й не пам'ятають, хоч вже не перший рік доводилось їм бурмотіти це і посилатися на те, що "всюди відбувається щось жахливе": на Рив'єрі небували зливи і бурі, в Афінах сніг, Етна теж вся занесена і ночами світиться, із Палермо туристи, рятуючись від холоду, розбігаються... Ранкове сонце щодня дурило: з полудня неодмінно сірішало і починав сіяти дощ, та все густіше і холодніше; тоді пальми біля під'їзду готелю блистіли жерстю, місто здавалось особливо брудним і тісним, музеї занадто одноманітними, сигарні недопалки товстунів-візників в гумових накидках, що крилами розвівалися на вітрі, — нестерпно смердючими, енергійне ляскання їх батогів над тонкошіїми шкапами — відверто фальшивим, взуття синьйорів, що підмітали трамвайні рейки, жахливим, а жінки, що чалапали по грязюці, під дощем простоволосі з чорними головами, — потворно коротконогими; про вогкість же і сморід гнилої риби від моря, що пінилося край набережної, і говорити нічого. Пан і пані із Сан-Франциско почали щоранку сваритися; дочка їх то ходила бліда, з головним болем, то оживала, усім захоплювалася і була тоді і мила, і прекрасна: прекрасні були ті ніжні, складні почуття, що пробудила в ній зустріч з некрасивим чоловіком, в якому текла незвичайна кров, адже, врешті-решт, може, й не важливо, що саме пробуджує дівочу душу, — чи гроші, чи слава, чи знатність роду... Усі запевняли, що зовсім не те в Сорренто, на Капрі – там і тепліше, і сонця більше, і лимони квітнуть, і звичаї чесніші, і вино натуральніше. І от сім'я із Сан-Франциско вирішила податися з усіма своїми скринями на Капрі, з тим, щоб, оглянувши його, походивши по камінню на місці палаців Тиверія, побувавши в

казкових печерах Лазурового Гроту і послухавши абруцьких волинщиків, які цілий місяць перед Різдвом блукають островом і співають хвалу діві Марії, оселитися у Сорренто.

У день від'їзду, — дуже пам'ятному для сім'ї із Сан-Франциско! — навіть і зранку не було сонця. Важкий туман до підніжжя укривав Везувій, низько лежав над свинцевою поверхнею моря. Капрі зовсім не було видно — ніби його ніколи й не існувало на світі. І маленький пароплав, що прямував до нього, так хитало з боку на бік, що сім'я із Сан-Франциско лоском лежала на диванах у жалюгідній кают-компанії цього пароплавчика, закутавши ноги пледами і заплющивши від млості очі. Місіс страждала, як вона думала, більше за усіх; її декілька раз долало, їй здавалось, що вона вмирає, а покоївка, що прибігала до неї з тазиком, — вже багато років день у день змушена гойдатися на цих хвилях і в спеку і в холод і все ж таки невтомна, — тільки сміялась. Міс була жахливо бліда і тримала в зубах скибку лимона. Містер, який лежав на спині, в широкому пальто і великому картузі, не розмикав щелепи усю дорогу; обличчя його стало темним, вуса білими, голова тяжко боліла: останні дні, дякуючи поганій погоді, він вечорами забагато пив і забагато милувався "живими картинами" в деяких притонах. А дощ деренчав по склу вікон, з яких текло на дивани, вітер вив у щоглах і часом, разом з великою хвилею, клав пароплавчик зовсім набік, і тоді з гуркотом щось котилось вниз. На зупинках, в Кастелламаре, в Сорренто, було трохи легше; але й тут розгойдувало жахливо, берег з усіма своїми урвищами, садами, пініями, рожевими і білими готелями, і задимленими, кучеряво-зеленими горами літав за вікном вниз і вгору, як на гойдалці; в стіни стукались човни, третьокласники завзято горлали, десь, наче роздавлена, давилась криком дитина, вогкий вітер дув у двері, і, ні на хвилину не замовкаючи, пронизливо волав із барки під прапором готелю "Royal" гаркавий хлопчисько, що заманював подорожніх: "Kgoya-al! Hotel Kgoya-al!..." І літній пан із Сан-Франциско, відчуваючи себе так, як і слід було йому, — зовсім старим, — уже з нудьгою і злобою думав про всі ці "Royal", "Splendid", "Excelsior" і про цих жадібних людей, що тхнули часником і звалися італійцями; одного разу під час зупинки, відкривши очі і трохи піднявшись з дивану, він побачив під скелею купу таких жалюгідних, наскрізь запліснявілих кам'яних будиночків, наліплених один на одного край самої води, біля човнів, біля якихось ганчірок, жерстянок і коричневих сіток, що, згадавши, що це і є справжня Італія, якою він приїхав насолоджуватися, відчув відчай... Нарешті, уже в сутінках, став насуватися своєю чорнотою острів, ніби наскрізь просвердлений біля підніжжя червоними вогниками, вітер став м'якшим, теплішим, духмянішим, по присмирнілих хвилях, що переливались, як чорне масло, потекли золоті удави від ліхтарів пристані... Потім раптом загримів і з плеском шубовснув у воду якір, наперебій залунали звідусіль шалені крики човнярів — і зразу стало на душі легше, яскравіше засяяла кают-компанія, захотілося їсти, пити, палити, рухатись... Через десять хвилин сім'я із Сан-Франциско зійшла у велику барку, через п'ятнадцять ступила на камені набережної, а потім сіла у світлий вагончик і з дзижчанням потягнулася вгору по укусу, серед кілків на виноградниках, напіврозвалених кам'яних огорож і мокрих,

кострубятих, укритих де-не-де солом'яними навісами апельсинових дерев, що з блиском оранжевих плодів і товстого глянцевого листа ковзали вниз, під гору, повз відкриті вікна вагончика... Солодко пахне в Італії земля після дощу, і свій, особливий запах є у кожного її острова.

Острів Капрі того вечора був вогкий і темний. Але тут він на хвилину ожив, де-не-де освітився. На верхівці гори, на майданчику фунікулера, вже знову стояв натовп тих, хто мав гідно прийняти пана із Сан-Франциско. Були й інші приїжджі, але вони не заслуговували на увагу – декілька росіян, що поселилися на Капрі, неохайних і неуважних, в окулярах, з бородами, з піднятими кімрами стареньких пальтечок, і компанія довгоногих, круглоголових німецьких юнаків в тірольських костюмах і з полотняними сумками за плечима, які не потребують нічиїх послуг, всюди відчують себе як вдома і зовсім не щедри на витрати. Пана із Сан-Франциско, що спокійно тримався осторонь і від тих і від інших, помітили відразу. Йому і його дамам похапцем допомогли вийти, перед ним побігли вперед, показуючи дорогу, його знову оточили хлопчики і ті дужі капрійські баби, що носять на головах валізи і скрині порядних туристів. Застукали по маленькій, ніби оперній площі, над якою гойдалася від вологого вітру електрична куля, їх дерев'яні ножні ослони, по-пташиному засвистіла і почала перекидатись через голову орава хлопчаків – і як по сцені пішов серед них пан із Сан-Франциско до якоїсь середньовічної арки під злитими в одно будинками, за якою похило вела до сяючого попереду під'їзду готелю дзвінка вуличка з вихором пальми над плоскими дахами ліворуч і синіми зірками на чорному небі вгорі, попереду. І знову було схоже, що це на честь гостей із Сан-Франциско ожило кам'яне вогке містечко на скелястому острівці в Середземному морі, що це вони зробили таким щасливим і гостинним господаря готелю, що тільки їх чекав китайський гонг, який завив на всіх поверхах збір на обід, ледь вступили вони у вестибюль.

Ввічливо і вишукано вклонився хазяїн, відмінно елегантний молодий чоловік, що зустрів їх. Він на мить вразив пана із Сан-Франциско, який, поглянувши на нього, раптом згадав, що цієї ночі, серед іншої плутанини, він бачив уві сні саме цього джентльмена, точнісінько такого, як цей, в тій же візитці з круглими лапами і з тою ж дзеркально зачесаною головою. Здивований, він навіть ледь не зупинився. Але оскільки в його душі вже давно не лишилось ні гірчичної насінини будь-яких так званих містичних почуттів, то відразу ж і померкло його здивування: жартома сказав він про цей дивний збіг сну і дійсності дружині і дочці, ідучи коридором готелю. Дочка, одначе, з тривогою поглянула на нього у цю хвилину: серце її раптом стисла туга, почуття жахливої самотності на цьому чужому, темному острові...

Тільки-но відбула висока особа, що гостювала на Капрі, — Рейс XVII. І гостям із Сан-Франциско надали ті ж апартаменти, що займав він. До них приставили найгарнішу і найвмілішу покоївку, бельгійку, з тонкою і твердою від корсета талією і в крохмальному чепчику у вигляді маленької зубчатої корони, найбільш показного з лакеїв, вугільно-чорного, запального сіцилійця, і найкмітливішого коридорного, маленького і повного Луїджі, що змінив багато подібних місць на своєму віку. А за

хвилину в двері кімнати пана із Сан-Франциско легенько постукав француз метрдотель, який з'явився, щоб дізнатися, чи будуть обідати приїжджі, і на випадок ствердної відповіді, у якій, втім, не було сумнівів, доповісти, що сьогодні лангуст, ростбіф, спаржа, фазани і тому подібне. Підлога ще ходила під паном із Сан-Франциско, — так загойдав його цей паскудний італійський пароплав, — та він не поспішаючи, власноручно, хоча без звички і не зовсім вправно, закрив вікно, що розчинилось при вході метрдотеля, з якого повіяло запахом далекої кухні і мокрих квітів у саду, і з неквапливою чіткістю відповів, що обідати вони будуть, що столик для них повинен бути поставлений подалі від дверей, в глибині зали, що пити вони будуть місцеве вино, і кожному його слову метрдотель піддакував з різноманітними інтонаціями, які, одначе, мали тільки той зміст, що немає і не може бути сумнівів у правоті бажань пана із Сан-Франциско і що все буде виконано точно. Наостанок він схилив голову і делікатно запитав:

— Все, сер?

І, одержавши у відповідь повільне "yes", додав, що сьогодні у них в вестибюлі тарантела - танцюють Кармелла і Джузеппе, відомі всій Італії і усім туристам.

— Я бачив її на листівках, — сказав пан із Сан-Франциско позбавленим виразу голосом. — А цей Джузеппе — її чоловік?

— Двоюрідний брат, сер, — відповів метрдотель.

І, побарившись, щось подумавши, та нічого не сказавши, пан із Сан-Франциско відпустив його кивком голови.

А потім він знову став ніби під вінець готуватися: всюди запалив електрику, наповнив усі дзеркала відбитками світла і блиску, меблів і розкритих скринь, став голитися, митися і щохвилини дзвонити, в той час як по всьому коридору лунали і перебивали його інші нетерплячі дзвінки — з кімнат його дружини і дочки. І Луїджі, у своєму червоному фартуху, з легкістю, яка властива багатьом товстунам, роблячи гримаси жаху, що до сліз смішили покоївок, які бігали повз нього з кахельними відрами в руках, стрімголов котився на дзвінок і, стукнувши у двері кистю, з вдаваною нерішучістю, з доведеною до ідіотизму шанобливістю питав:

— На sonata, signore? (Ви дзвонили, синьйоре?)

І з-за дверей чувся повільний і скрипучий, образливо ввічливий голос:

— Yes, come in... (Так, ввійдіть...)

Що відчував, що думав пан із Сан-Франциско в цей знаменний для нього вечір? Він, як усякий, хто пережив хитавицю, тільки дуже хотів їсти, з насолодою мріяв про першу ложку супу, про перший ковток вина і виконував звичний туалет навіть з деяким збудженням, яке не залишало часу для почуттів і роздумів.

Поголившись, помившись, вправно вставивши декілька зубів, він, стоячи перед дзеркалами, змочив і прибрав щітками в срібній оправі залишки перлистого волосся навколо смагляво-жовтого черепа, натягнув на міцне старече тіло з розповнілою від посиленого харчування талією кремове шовкове трико, а на сухі ноги з плоскими ступнями — чорні шовкові панчохи і бальні черевики, присідаючи, привів у порядок

високо підняті шовковими підтяжками чорні брюки і білосніжну з випнутими грудьми сорочку, вставив у блискучі манжети запонки і почав мучитись, ловлячи під твердим комірцем запонку шийну. Підлога ще гойдалась під ним, кінчикам пальців було дуже боляче, запонка часом міцно кусала зів'ялу шкіру в заглибині під кадиком, та він був наполегливим і нарешті, з сяючими від напруги очима, весь сизий від надмірно тугого комірця, що стиснув йому горло, таки доробив справу – і в знеможі присів перед трюмо, весь відбиваючись в ньому і повторюючись в інших дзеркалах.

— О, це жахливо! – пробурмотів він, опускаючи міцну лису голову і не намагаючись зрозуміти, не думаючи, що саме жахливо; потім звично і уважно оглянув свої короткі, з затвердіннями на суглобах від подагри пальці, їх великі і опуклі нігті мигдального кольору і переконано повторив: — Це жахливо...

Але тут гучно, як у храмі язичників, загудів по всьому будинку другий гонг. І, квапливо піднявшись, пан із Сан-Франциско ще більше стягнув комірець краваткою, а живіт відкритим жилетом, одягнув смокінг, виправив манжети, ще раз оглянув себе в дзеркалі... Ця Кармелла, смугла, з награними очима, схожа на мулатку, в цвітастому уборі, де переважає оранжевий колір, танцює, певне, незвичайно, подумав він. І, бадьоро вийшовши із своєї кімнати і підійшовши по килиму до сусідньої, жінчиної, голосно спитав, чи скоро вони?

— За п'ять хвилин! – дзвінко і вже весело озвався з-за дверей дівочий голос.

— Добре, — сказав пан із Сан-Франциско.

І не поспішаючи пішов по коридорах і по сходах, встелених червоними килимами, вниз, шукаючи читальню. Зустрічні слуги притискалися від нього до стіни, а він ішов, немов би не помічаючи їх. Запізніла до обіду стара жінка, вже сутула, з молочним волоссям, але декольтована, у світло-сірій шовковій сукні, поспішала з усіх сил, але смішно, по-курячому, і він легко обігнав її. Біля скляних дверей їдальні, де вже всі були в зборі і почали їсти, він зупинився перед столиком, захаращеним коробками сигар і єгипетських цигарок, взяв велику манілу і кинув на столик три ліри; на зимовій веранді мимохідь глянув у відкрите вікно: з темноти повіяло на нього ніжним повітрям, привиділася верхівка старої пальми, що розкинула по зірках своє листя, яке здавалось гігантським, долинув віддалений рівний шум моря... В читальні, затишній і світлій, стоячи над столом шарудів газетами якийсь сивий німець, схожий на Ібсена, у срібних круглих окулярах і з божевільними, здивованими очима. Холодно оглянувши його, пан із Сан-Франциско сів у глибоке шкіряне крісло в куті, біля лампи під зеленим ковпаком, одягнув пенсне і, смикнувши головою від тугого комірця, весь закрився газетним листом. Він швидко пробіг заголовки деяких статей, прочитав кілька рядків про балканську війну, що ніколи не припиняється, звичним жестом перевернув газету, — як раптом рядки спалахнули перед ним скляним блиском, шия його напружилась, очі виричилися, пенсне злетіло з носа... Він рвонувся вперед, хотів вдихнути повітря – і дико захрипів; нижня щелепа його відпала, освітивши весь рот золотом пломб, голова завалилась на плече і замоталась, груди сорочки випнулися коробом – і все тіло, звиваючись, задираючи килим каблуками, поповзло на підлогу, відчайдушно борючись

із кимось.

Якби не було у читальні німця, в готелі зуміли б швидко і спритно зам'яти цю жахливу пригоду, миттєво, задніми ходами, занесли би пана із Сан-Франциско за ноги і за голову кудись подалі – і жодна душа з гостей не дізналась би, що він натворив. Та німець вирвався із читальні з криком, він сполохав увесь дім, усю їдальню. І багато хто підіймалися рвучко, перекидали стільці і, сполотнівши, бігли до читальні; на всіх мовах лунало: "що, що сталося?" — і ніхто не відповідав до ладу, ніхто не розумів нічого, оскільки люди і досі більш за все дивуються і нізащо не хочуть вірити смерті. Хазяїн кидався від одного гостя до іншого, намагаючись затримати і заспокоїти їх поспішними запевненнями, що це так, дурниці, маленька непритомність з одним паном із Сан-Франциско... Та ніхто його не слухав, багато хто бачив, як лакеї і коридорні зривали з цього пана краватку, жилет, зім'ятий смокінг і навіть навіщось бальні черевики з чорних шовкових ніг із плоскими ступнями. А він ще бився. Він уперто боровся зі смертю, нізащо не хотів піддатися їй, що спіткала його так несподівано і грубо. Він мотав головою, хрипів, як зарізаний, закотив очі, мов п'яний... Коли його похапцем внесли і поклали на ліжку у сорок третій номер, — найменший, найгірший, вогкий і холодний, в кінці нижнього коридору, — прибігла його дочка з розпущеним волоссям, у розкритому халатику, з оголеними грудьми, піднятими корсетом, потім велика, важка і вже зовсім одягнена до обіду дружина, у якої рот був круглий від жаху... Та тут він уже і головою перестав мотати.

За чверть години у готелі все сяк-так налагодилося. Та вечір був непоправно зіпсованим. Декотрі, повернувшись у їдальню, дообідали, але мовчки, з ображеними обличчями, тим часом як хазяїн підходив то до того, то до іншого, з безсилим і пристойним роздратуванням знизуючи плечима, відчуваючи себе безвинно винним, все запевняючи, що він добре розуміє, "як це неприємно", і даючи слово, що він "прийме усі заходи, які від нього залежать", щоб усунути неприємності; тарантелу довелося відмінити, зайву електрику погасили, більшість гостей пішла до пивної, і стало так тихо, що було чути стук годинника у вестибюлі, де тільки один папуга щось дерев'яно бурмотів, вмощуючись перед сном у своїй клітці і примудряючись заснути з безглуздо задраною на верхню жердинку лапою... Пан із Сан-Франциско лежав на дешевому залізному ліжку, під грубими шерстяними ковдрами, на які зі стелі тьмяно світив один ріжок. Грілка з льодом звисала на його мокре і холодне чоло. Сизе, вже мертве лице поступово застигало, хриплий клекіт, що виривався із відкритого роту, освітленого відблиском золота, слабшав. Це хрипів уже не пан із Сан-Франциско, — його більше не було, — а хтось інший. Дружина, дочка, лікар, прислуга стояли і дивились на нього. Раптом те, чого вони чекали і боялись, сталося – хрип обірвався. І повільно, повільно, на очах у всіх, розтеклась блідість по обличчю померлого, і риси його стали тоншати, світліти – красою, якої він давно був гідний...

Ввійшов хазяїн. – "Già e morto" — сказав йому пошепки лікар. Хазяїн з незворушним обличчям знизав плечима. Місіс, у якої тихо котилися по щоках сльози, підійшла до нього і несміло сказала, що тепер треба перенести покійного до його кімнати.

— О, ні, мадам, — поспішно, коректно, але вже без будь-якої люб'язності і не англійською, а французькою заперечив хазяїн, якому зовсім не цікаві були ті дурниці, що могли залишити тепер в його касі приїжджі із Сан-Франциско. — Це абсолютно неможливо, мадам, — сказав він і додав, що він дуже цінує ці апартаменти, і якби він виконав її бажання, то це стало би відомо усьому Капрі і туристи почали б уникати їх.

Міс, що весь час дивно дивилась на нього, сіла на стілець і, затиснувши рот хусточкою, заридала. У місіс сльози відразу висохли, лице спалахнуло. Вона підняла тон, стала вимагати своєю мовою і все ще не вірячи, що повага до них остаточно втрачена. Хазяїн з ввічливою гідністю осадив її: якщо мадам не подобаються порядки готелю, то він не сміє її затримувати; і твердо заявив, що тіло повинне бути вивезене сьогодні ж на світанку, що поліції вже сповістили і її представник зараз з'явиться і виконає необхідні формальності... Чи можна дістати на Капрі хоча б просту готову труну, питає мадам? На жаль, ні, ні в якому разі, а виготовити ніхто не встигне. Доведеться вчинити якимось інакше... Содову англійську воду, наприклад, він одержує у великих і довгих ящиках... перегородки з такого ящика можна вийняти...

Вночі весь готель спав. Відкрили вікно в сорок третьому номері, — воно виходило у кут саду, де під високою кам'яною стіною, уतिकаною по гребеню битим склом, ріс чахлий банан, — погасили електрику, заперли двері і пішли. Мертвий лишився в темряві, сині зірки дивились на нього з неба, цвіркун з сумною безтурботністю заспівав у стіні... В тьмяно освітленому коридорі сиділи на підвіконні дві покоївки, щось штопаючи. Ввійшов Луїджі з купою одягу на руці, в черевиках.

— Pronto? (Готово?) — стурбовано запитав він дзвінким шепотом, показуючи очима на страшні двері у кінці коридору. І легенько помотав вільною рукою в той бік: — Partenza! (Відправлення!) — пошепки крикнув він, немов би проводжаючи потяг, те, що звичайно кричать в Італії на станціях при відході поїздів, — і покоївки, давлячись беззвучним сміхом, упали головами на плечі одна одній.

Потім він, м'яко підскакуючи, підбіг до дверей, легко постукав у них і, схиливши голову набік, впівголоса з поштивістю запитав:

— Ha sonata, signore?

І, здавивши горло, висунувши нижню щелепу, скрипуче, повільно і печально відповів сам собі, нібито з-за дверей:

— Yes, come in...

А на світанку, коли побіліло за вікном сорок третього номеру і вологий вітер зашарудів порваним листям банана, коли піднялось і розгорнулось над островом Капрі голубе ранкове небо і озолотилася супроти сонця, що сходило за далекими синіми горами Італії, чиста і чітка вершина Монте-Соляро, коли пішли на роботу каменярі, які лагодили на острові стежки для туристів, — принесли до сорок третього номеру довгий ящик з-під содової води. Незабаром він став дуже важким — і добряче давив коліна молодшого порт'є, який хутко повіз його на однокінному візнику по білому шосе, що звивалось назад і вперед по схилах Капрі, серед кам'яних огорож і виноградників, все вниз і вниз, аж до моря. Візник, кволий чоловічок з червоними очима, у старому

піджаку з короткими рукавами і у збитих черевиках, був з похмілля, — цілу ніч грав у кості в тратторії, — і все стьобав свого міцного коника, по-сіцилійськи прикрашеного, що гримів усякими дзвіночками на вуздечці в кольорових шерстяних помпонах і на гостряках високого мідного сіделка, з аршинним пташиним пером, що стирчало із підстриженої чолки і тряслося на бігу. Візник мовчав, пригнічений своєю безпутністю, своїми пороками, — тим, що він до останньої полушки програв уночі всі ті мідяки, якими були повні його кишені. Але ранок був свіжий, на такому повітрі, серед моря, під ранковим небом, хміль швидко відлітає і швидко до людини повертається безтурботність, та ще втішав візника той несподіваний заробіток, що дав йому якийсь пан із Сан-Франциско, який мотав своєю мертвою головою в ящику за його спиною... Пароплавчик, що лежав, як жук, далеко вниз, на ніжній і яскравій синяві, якою так густо і повно налита Неаполітанська затока, вже давав останні гудки — і вони бадьоро відгукувались по всьому острову, кожен вигин якого, кожен гребінь, кожен камінь було так виразно видно звідусіль, ніби повітря зовсім не було. Біля пристані молодшого порт'є наздогнав старший, що примчав у автомобілі міс і місіс, блідих, з проваленими від сліз і безсонної ночі очима. І за десять хвилин пароплавчик знову зашумів водою і знову побіг до Сорренто, до Кастелламаре, назавжди відвозячи з Капрі сім'ю із Сан-Франциско... І на острові знову відновилися мир і спокій.

На цьому острові, дві тисячі років тому, жив чоловік, що зовсім заплутався у своїх жорстоких і брудних вчинках, який чомусь забрав владу над мільйонами людей і який, сам розгубившись від безглуздості цієї влади і від страху, що хто-небудь уб'є його з-за рогу, наробив жорстокостей вище усякої міри, — і людство навіки запам'ятало його і ті, що в сукупності своїй, так само незрозуміло і, по суті, так само жорстоко, як і він, владарюють тепер у світі, з усього світу з'їжджаються дивитись на рештки того кам'яного будинку, де він жив на одному з найкрутіших підйомів острова. В цей чудовий ранок усі, що приїхали на Капрі саме з цією метою, ще спали по готелях, хоч до під'їздів готелів уже вели маленьких мишастих віслюків під червоними сідлами, на яких знову повинні були нині, прокинувшись і наївшись, вмотитися молоді і старі американці і американки, німці і німкені, і за якими знову повинні були бігти по кам'янистих стежках, і все вгору, аж до самої вершини Монте-Тіберіо, старі капрійські жебрачки з палицями у жилавих руках. Заспокоєні тим, що мертвого старика із Сан-Франциско, який теж збирався їхати з ними, та замість того тільки налякав їх нагадуванням про смерть, вже відправили у Неаполь, мандрівники спали міцним сном, і на острові було ще тихо, крамниці у місті були ще зачинені. Торгував лиш ринок на маленькій площі — рибою і зеленню, і були на ньому тільки прості люди, серед яких, як завжди, без всякого діла, стояв Лоренцо, високий старий човняр, безтурботний гуляка і красень, знаменитий по всій Італії, що не раз служив моделлю різним живописцям: він приніс і вже продав за безцінь двох спійманих ним уночі омарів, які шаруділи у фартуху кухаря того самого готелю, де ночувала сім'я із Сан-Франциско, і тепер міг спокійно стояти хоч до вечора, з гордовитою манерою поглядаючи навкруг, хизуючись своїм лахміттям, глиняною люлькою і червоним шерстяним беретом, спущеним на одне вухо.

А по урвищах Монте-Соляро, по древній фінікійській дорозі, вирубаній в скелях, по її кам'яних східцях, спускались від Анакапрі два абруцьких горця. У одного під шкіряним плащем була волинка, — великий козячий міх з двома дудками, у другого – щось на кшталт дерев'яної сопілки. Вони йшли – і ціла країна, радісна, прекрасна, сонячна, простягалася під ними: і кам'янисті горби острова, який майже весь лежав біля їх ніг, і та казкова синява, в якій він плавав, і сяюча ранкова пара над морем на сході, під сліпучим сонцем, яке вже гаряче гріло, піднімаючись все вище і вище, і туманно-лазурові, ще по-ранковому тремтячі масиви Італії, її близьких і далеких гір, красу яких безсиле передати людське слово... На півдорозі вони сповільнили крок: над дорогою, у гроті скелястої стіни Монте-Соляро, вся освітлена сонцем, вся у його теплі і блиску, стояла у білосніжному гіпсовому одязі і у царському вінці, золотисто-іржавому від непогоди, матір божа, лагідна і милостива, з очима, піднятими до неба, до вічної і блаженної обителі її тричі благословенного сина. Вони схилили простоволосі голови, приклали до губ свої сопілки – і полились їх наївні і смиренно-радісні хвали сонцю, ранку, їй, непорочній заступниці усіх страждальців у цьому злому і прекрасному світі, і народженому від черева її в печері Віфлеємській, у бідному притулку пастухів, в далекій землі Іуди...

Тіло ж мертвого старика із Сан-Франциско поверталось додому, в могилу, на береги Нового Світу. Зазнавши багато принижень, багато людської байдужості, з тиждень промандрувавши із одного портового пакгаузу до іншого, воно знову потрапило нарешті на той же знаменитий корабель, на якому ще так недавно, з такою пошаною везли його у Старий Світ. Але тепер вже приховували його від живих – глибоко спустили у просмоленій труні в чорний трюм. І знову, знову пішов корабель у свою далеку морську путь. Вночі він плив повз острів Капрі, і печальні були його вогні, що повільно зникали у темному морі, для того, хто дивився на них з острова. Але там, на кораблі, у світлих, сяючих люстрами і мармуром залах, був, як звичайно, багатолюдний бал цієї ночі.

Був він і на другу, і на третю ніч – знову серед шаленої віхоли, що проносилась над океаном, який гудів, як погребальна меса, і ходив траурними від срібної піни горами. Незчисленні вогненні очі корабля були за снігом ледве видні Дияволу, що слідкував зі скель Гібралтару, з кам'янистих воріт двох світів, за кораблем, який відходив у ніч і заметіль. Диявол був величезний, як стрімчак, та ще більшим був корабель, багатоярусний, багатотрубний, створений гординею Нової Людини зі старим серцем. Віхола билась у його снасті і широкогорлі труби, що побіліли від снігу, та він був стійкий, твердий, величний – і страшний. На найвищому його даху самотньо підносились серед снігових вихорів ті зручні, слабко освітлені покої, де, поринувши у сторожку і тривожну дрімоту, над усім кораблем сидів його громіздкий керманіч, схожий на язичницького ідола. Він чув тяжкі завивання і шалені виски сирени, придушені бурею, але заспокоював себе близькістю того, не зрозумілого навіть для нього, що було за його стіною: тої великої, ніби броньованої каюти, що постійно наповнювалась таємничим гулом, трепетом і сухим тріском синіх вогнів, які

спалахували і розривалися навколо блідолицього телеграфіста з металічним напівобручем на голові. Внизу, в підводній утробі "Атлантиди", тьмяно виблискували сталю, сипіли парою і сочилися окропом і маслом тисячопудові громади котлів і всіляких інших машин, тієї кухні, розпеченої знизу пекельними топками, в якій варився рух корабля, — клекотіли страшні у своїй зосередженості сили, що передавались аж у його кіль, в безкінечно довге підземелля, в круглий тунель, слабо освітлений електрикою, де повільно, з неухильністю, що пригнічувала людську душу, обертався у своєму маслянистому ложі велетенський вал, ніби живе чудовисько, що простягнулося в цьому тунелі, схожому на жерло. А середина "Атлантиди", їдальні і бальні зали її розливали світло і радість, гуділи гомоном ошатного натовпу, пахли свіжими квітами, співали струнним оркестром. І знову нестерпно звивалась і часом судорожно зіштовхувалась серед цього натовпу, серед блиску вогнів, шовків, діамантів і оголених жіночих плечей, тонка і гнучка пара найнятих закоханих: грішно-скромна, гарненька дівчина з опущеними віями, з цнотливою зачіскою, і рослий молодий чоловік з чорним, немов приклеєним волоссям, блідий від пудри, у витонченому лакованому взутті, у вузькому, з довгими фалдами, фраку – красень, схожий на величезну п'явку. І ніхто не знав ні того, що вже давно наскучило цій парі вдавано мучитися своєю блаженною мукою під безсоромно-печальну музику, ні того, що стоїть гроб глибоко, глибоко під ними, на дні темного трюму, поруч з похмурими і спекотними надрами корабля, який тяжко долав морок, океан, віхолу...

Василівське. 10.1915